Benkő Samu

Kossuth történetfilozófiájának néhány sajátossága

Alig találunk a reformkor értelmiségi pályára készülő fiataljai között olyat, aki a romantikának mint korstílusnak a fuvallatától megérintve ne a szépirodalom valamelyik műformájában próbálkozva igyekezett volna rálépni a halhatatlansághoz vezető útra. A célba jutott legnagyobbak - korfestő metaforát használva - valóságos tintatengeren úsztak keresztül. Szépirodalmi vágyálmai olyanoknak is voltak, akik végül is más alkotási közegben emelkedtek magasba. Közéjük tartozott Széchenyi és Kossuth is.

A szépirodalmi érdeklődés intenzitásával ugyan nem vetekszik, de a történelem kérdéseivel való foglalatosság is kordivatként jelenik meg a XIX. század első felében. A megújulás gondoljaival küszködő kor fiai próbálják kifürkészni a múlt hasznosítható tapasztalatait, és közben egyikük-másikuk elméletileg is megvizsgálja a megélt idők üzenetének információs értékét és eligazító erejét. Nem egészen véletlen, hogy a korszak eljövendő politikusainál mind felfedezhető a történelmi érdeklődés. Van, akinél ez fiatalkori buzgóság marad, de van, aki élete alkonyáig rendszeresen szembesíti a jelent a múlttal, mert törvényszerűséget vél felfedezni a társadalomba szerveződött ember cselekvésrendjében.

Kossuth egész pályáját végigkíséri a múlt iránti érdeklődés. Már fiatalon okát is adja ennek az érdeklődésnek, s akkor írásba foglalt gondolatait akár történetfilozófiája alaptételének is tekinthetjük. „Jelen és jövő az emberi cselekvés mezeje, a múlt csak tapasztalást tanít. Nem osztozom regényes vágyaiban azoknak, kik a középkornak képzelt boldogsága után ásitának, és mentsen Istent! kiáltok, s csak azért hivatkozom a rég elmúlt napokra, mivel a nemzeti karakternek olly jelenségeit mutatják, mellyeket a jövő szép kifejlése zálogának elfogadni szívem igen hajlandó.”²⁰⁰

Ezt az 1833-ból való elvi állásfoglalást hat évtized múlva megismétli, amikor 1892. június 27-én Helfy Ignácnak ezt írja: „Én a múltakban a jövőért turkállok.”²⁰¹

A papírt és írószert hosszú élete folyamán bőségesen fogyasztó Kossuthnak a történelem menetéről, folyamataiban megmutatkozó törvényszerűségeiről kifejtett nézetei összegyűjtésére és rendszerbe foglalására csak monografikus méretű munka keretében lehetne vállalkozni, ez alkalommal be kell tehát érünk néhány történetfilozófiai kategóriájának a szemrevételezésével.

Ő is azok közé a reformkori fiatalok közé tartozik, akiket pályájuk kezdetén Európa egészének múltjára tekintő egyetemes történelmi munka megírásának gondolata foglalkoztat. Anyagot gyűjt és hozzálát a tervezett mű első fejezetének a megfogalmazásához is. Az 1825 táján keletkezett kézirat az emberiség történetének a kezdeteitől Róma macedóniai háborújáig kíséri nyomon az eseményeket, és közben néhány elméletinek minősíthető megállapítást tesz a „philosophico-pragmaticus” történetírásról. A történetfilozófiáról azt vallja, hogy megtanít, „miképpen kellessék a történetek természetébe behatni, a historiai valóság vagy családtság külső s belső megismertető jeleit feltalálni, a történetek eredetjeinek szoros megvizsgálása, azok folytatásának helyes esmérte s követkevéseinek elegendő átlátása által a történetekről

²⁰⁰ Barta István: A fiatal Kossuth. Bp. 1966. 216.

²⁰¹ Szabad György: Kossuth politikai pályája. Bp. 1977. 200.

helyesen ítélni, s ezen esméretek summáját tapasztalás gyanánt arra használni, hogy a politicus, polgári s erkölcsi életben bölcsen s találva szerkeztesse következtetéseit”.²⁰²

A történetírás módszertani kérdéseinek a feszegetése ebben az ifjúkori kéziratban arról tanúskodik, hogy a közélettel éppen csak ismerkedő Kossuthban történetkutatói ambíciók éppúgy éltek, mint szépliteratúrai alkotási vágyak.

Szépirodalmi indíttatásait hamarosan a közíró és a szónok kamatoztatja, történetfilozófiai elemzőkészségének pedig majd a döntéshozó gyakorló politikus, illetőleg az iratait sajtó alá rendező öreg emigráns veszi hasznát.

Fiatalon a történetírásnak még olyan műhelykérdései is foglalkoztatják, hogy „miként kellessék a kútföket illendően használni”, mintegy akaratlanul is figyelmeztetve eljövendő korok szakmabélieit, hogy egy-egy kiragadott, tetszetős idézetnek ne tulajdonítsanak kitüntetett bizonyító erőt.

Az is közismert, hogy Kossuth ifjúkorától kezdve élénken érdeklődött a természettudományok iránt, és öreg napjaiban is például egyik legkedvesebb időtöltése a növénygyűjtés volt. Ezért semmiképpen nem meglepő, hogy történetbölcseleti vélekedéseit is természetfilozófiai alapokra vezeti vissza. A történelmet mint időben lezajló létezési folyamatot fogja fel, ezért a jelen minden természeti és társadalmi előzményét belefoglalja történetfilozófiájába. Felfogása szerint a természet és társadalom múltjában univerzális egyöntetűség nyilatkozik meg. A természeti és emberi történelem között az a különbség, hogy az utóbbiban tudatos cselekvés van jelen, és ez a tudatosság folyamatosan értékelőállító szerepet tölt be. Az embernek éppen nembeli sajátossága az, hogy képes maradandó értékek előállítására. Zafiri László máramarosszigeti tanárnak írta Kossuth 1876-ban a természeti tünemények vizsgálata közben kialakult álláspontjáról a következőket: „...az élet oeconomiája ezen a mi földünkön lényegileg egységes, a legrudimentalisabb növénytől föl egészen az emberig. Ismerünk lényeket, melyek kétféle (növényi és állati) élet fészket képezik, aztán a növényi és állati organismus alaptervében oly meglepő analogia van, hogy emlékszem, midőn én legelőször vizsgáltam górcsővön egy felduzzasztott babmag egyes részeit, minden lépten-nyomon bámulva kiáltottam fel: »hisz ez állat« S még azt is kétségen kívül helyezte az észlelet, hogy az ember s az állatvilág értelmi s érzelmi tehetségei nem minőségben, hanem csak fokozatban különböznek »in degree not in kind«. Ezeknél fogva még azt tudomáynak lehet mondani, hogy az élet lényegében egységes; s mert ilyen, hát tán azon inductio sem nélkülözi a tudományos alapot, hogy az élet különféle nyilatkozványai a szerves lét legalsó fokáról az értelemig s az öntudatig azon cosmikus erély mennyiségétől s csoportosulási módjától függ, melyet a ponderabilis anyagnak azon erély hatása alatt szerves testté átalakulása magában felvenni s összegyűteni képes. Észre fogja Ön venni, hogy e nézet teljességgel nincs ellentétben Darwin molecularis tanával, kit én az újabb természettudomány egyik legkitűnőbb képviselőjének igen is elismerek, hanem azon német tudósok, kik magukat követőinek mondják, de célon messze túllőnek, bizony nem. - Hát eddig vagyok a tudománnyal.”²⁰³ E levélben név szerint is megmondja, hogy kik azok a német tudósok, akiknek véleményét semmiképpen nem tudja elfogadni; Büchnerről és Moleschottról van szó.

Történetfilozófiájának fontos tételeit fogalmazza meg Kossuth 1877-ben, abban a Thallóczy Lajosnak írt levélben, amelyben a Századok című folyóirat az évi négy első füzetének a kézhezvételét igazolja.

²⁰² Barta István: i. m. 15.

²⁰³ Kossuth Lajos: Iratai, IX. Szerk. Kossuth Ferenc. Bp. 1902. 82-83.

Először is a természettudományos kutatás és a történelem tanulmányozása közötti összefüggésekről beszél: „Igaza van Önnek - írja a levélben -, hogy én a természettudományok művelésére kiváló fontosságot helyezek, de ez nem annyit tesz, hogy a történelmi tanulmányok becsét s fontosságát kicsinylem. Egyik egy, másik más irányban hat közre a nemzetélet fenntartásához, s mind a két iránybani tevékenység nélkülözhetetlen a nemzettest egészére. - Különös is volna, ha éppen én kicsinyleném a történelmi tanulmányok becsét, éppen én, kit a kötelességérzet hajlamaim ellenére egy hosszú életen át arra kárhoztatott, hogy politikával foglalkozzam. Akik ezzel foglalkoznak, kell, hogy minden lépten-nyomon a történelemtől kérjenek tanácsot, mert bár - fájdalom - igazat kell Önnek adnom, hogy nemzet aligha tanult valaha a történelemből, de azért az igaz, hogy ez mindig kérlelhetlenül kivívja a maga logikáját a nemzeteknek vagy életükben, vagy halálukkal. *Aki politikával foglalkozik s azon »lux veritatis« fényével nem ismerős, mely a történelemből világít, jobb, ha politika helyett kömívességre adja magát, mint a francia szólásmód szól.*”²⁰⁴ (kiemelés tölem- B.S.) Midőn elmondja, hogy a természettudományoknak is van nemzeti hivatásuk, és eredményeiknek „a nemzet gyakorlati életébe kell átmenniök”, a történettudomány művelőjének a feladatát a szakképzett, a természet titkaiban jártas kertész munkájához hasonlítja: „...sokat tehet a történész, ha feleleveníti a hagyományok emlékezetét, melyek kapcsot képezhetnek korunk vezéreszméje s a nemzeti genius sugallatai közt a múlt időkben. - Helyünket, melyet az európai társadalomban mint annak integráns része történelmünkkel elfoglaltunk, csak úgy tarthatjuk meg, ha a kor vezéreszméje által kijelölt tevékenység ojtvány ágát történelmi fejleményű nemzeti jellemünk élő fájába ojtjuk. Ez élő fa ápolása az Önök hivatása - írja a Magyar Történelmi Társaság segédtitkárának -, az ojtvány gondozása a természettudósoké.”²⁰⁵

Olykor vitába száll egy-egy megjelent történelmi mű állításaival, szemléletével. Például - éppen a Thallóczyhoz intézett levél bizonyossága szerint - nem tudta megbocsátani Fraknói Vilmosnak, hogy Martinovics Ignácot „haszontalan, komisz embernek” ábrázolta. Láthatólag Kossuth is éppen abba a hibába esett, mint Fraknói: a mozgalmat azonosította annak vezető személyiségével, holott Martinovics jellemének gyengéi semmiképpen nem csökkentik Hajnóczy és társai hősiességének jövőbe világító fényét. Kossuth tárgyilagosságára azonban jellemző a gondolatmenet lezáró kijelentése: „Különben én nem ítélnék határozottan Fraknói műve felett. Sem a tárgyba nem vagyok avatott, sem az író személyiségét, jellemét nem ismerem. Csak ismételhetem, hogy reám a mű kellemetlenül hatott.”²⁰⁶

Történelmi ismereteire hivatkozva utasítja el azt a helytelen (és ha a jövőt tekintjük: különlegesen veszélyes, a fajelméletbe torkolló) elméleti alapállást, mely vérségi alapon kívánja tárgyalni, illetőleg gyakorlatilag megoldani Kelet-Közép-Európában a nemzeti kérdést. Éppen a németből származott, „erős fajönérzetű magyarrá fejlődött” Herman Ottónak fejt ki ide vonatkozó álláspontját: „Hogy a jelenkori leghatalmasabb nemzetek vegyes elemekből alakultak, az tény. Ismerem alakulásuk processusát. Számot tudok adni magamnak az elemekről, melyeket éj-Európa nemzeteinek alakulásához egyrészt a szerte dőlt római birodalom romjai s hagyományai, másrészt a barbár áramlat szolgáltatnak. Nemcsak a leghatalmasabb nemzetek alakultak vegyes elemekből, hanem mind, még a baszk is, mely itt Európában talán a legősibb, még az is talált már még ősiebb elemeket, melyekkel vegyült, midőn (talán a süllyedő »Atlantis«-ból menekedve) helyére telepedett. Még a németek közt hegemoniára vergődött porosz-német is határozottan szláv eredetű keverék. Biz’ itt tiszta faj egy sincs. A

²⁰⁴ I. m. 228.

²⁰⁵ I. m. 230.

²⁰⁶ I. m. 236.

török janicsárok, kik által Osmán és legközelebbi 13 nagy utódja 2000 sátor aljából kevesebb mint két század alatt világreszkettető hatalommá fejlettek, nem török vér voltak.

De én nem gondolom, hogy a vegyes elemekből alakulás ténye causalitási következtetésekre adhasson alapot a fennforgó kérdésben. A vegyes elemek a nemzetek megalakulásának processusához tartoznak. A nem vér, hanem nemzetfaji önérzet pedig a már megalakult nemzeti egyéniség collectiv typusának kifolyása. Ezen typus nincs többé változásnak kitéve. Collectiv alapvonás az, melyet csak az enyészet törölhet el...²⁰⁷

Kossuth örömét lelte régészeti kérdések tanulmányozásában is. Az aggteleki leletekről írt beszámolót tanulmányozva először is jóleső érzéssel állapítja meg, hogy az európai régészet kitűnően képzett tudósai között „a magyar szakavatottság díszes helyet foglal” el, és nagybecsű adalékai hézagot töltenek be az összehasonlító kronológiában. Érdekes elmélkedései a koponyamérésből kihüvelyezhető információkról, a fűevő állatok házasításáról, a gabonaneműek kitenyésztéséről mind-mind arra a kérdésre keresik a választ, hogy a földből felszínre került régészeti emlékek: csontok, növényi maradványok, különböző eszközök mit árulnak el „az ősember társadalmi szerkezetéről és életmódjáról”. Nem riadva vissza ásatási részletkérdések tárgyalásától sem, azt üzeni a szakembereknek, hogy „tanácsos a generalisatiókat túl nem hajtani”. A kutatás minden eredménye mellett az „elmélet-építést” még korainak tartja. „Hát én azt gondolom - írja 80 éves korában -, jól tennék a régiségkutatók, ha tudományukat most még csak az adat-gyűjtés, registrálás s koordináló összehasonlítás stadiumában levőnek tekintenék, s az inductióktól, speculatioktól egyelőre tartózkodnának.”²⁰⁸

Annak a férfinak, akire életében többször is egész nemzete jövőjére kiható döntések felelősége nehezedett, és akinek, keresztúthoz érve, olyankor is nyilvánosan állást kellett foglalnia a helyes irány kijelölésében, amikor a döntés már nem rajta múltott (például az 1867-es kiegyezés esetében) - sokszor el kellett gondolkodnia „a vak történet” és a „rendszeres combinatio” viszonyán, és tudomásul kellett vennie, hogy a történelmi cselekvés lehetőségeit és feltételeit az osztársadalom határozza meg. A méretek túlmutatnak nemzeti és országhatárokon, s ha a XIX. században még nem is világméretűek, de már kontinentálisak. A történelmi alternatívák között választó ember szabadságának mérete viszont csak akkora lehet, „mint amekkorát az illető tárgy természete megenged”. Ez a gondolat a módszeres európai gondolkodás alaptörvényeinek kidolgozójától, Arisztoteléstől származik.²⁰⁹

Az antikvitás üzenetével gyermekként megismerkedő Kossuth, miután ifjúkori élményként agytekervényeibe raktározza a XVIII. század racionalizmusát, majd sorra tanulmányozza Darwin, Huxley, Hückel tanait, Buckle pozitivizmusát, Spencer filozófiáját - a sok oldalról jövő szellemi hatás közepette - egész életében a történelmi cselekvés térvizonyait kémleli, és vallja, hogy „csodálatosak a történelem logikájának törvényei”.²¹⁰

A „történelem logikája” Kossuth történelemszemléletének alapkategóriája. Sokszor használja, és gyakran eltöpreng felette. Tetteit, élete jelentősebb eseményeit boncolgatva meggyőződéssel vallja, hogy ő ezt a logikát mindig figyelembe vette, és hite szerint a jövő majd igazolja azokat a cselekedeteit, melyeket kortársai nem értettek meg, illetve hitelesíti azt az

²⁰⁷ I. m. 184-185.

²⁰⁸ Kossuth Lajos: Tanulmányok báró Nyáry Jenő „Az aggteleki barlang mint őskori temető” című munkája felett. = Iratai, IX. 463-505. Vö. Szekfű Gyula: Az öreg Kossuth 1867-1894. = Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára, II. Bp. 1952. 389-390.

²⁰⁹ Arisztotelész: Nikomakhosi etika. Bp. 1971. 7.

²¹⁰ Kossuth Lajos: Iratai, IV. Szerk. Helfy Ignác. Bp. 1894. 224.

utat, melyen járva, a bujdosásban végül is magára maradt. 1874-ben a Függetlenségi Párthoz tartozónak vallja magát, és ezt írja: „Én nem dobbantok lábammal, mint az elítélt Galilei s nem kiáltom Önöknek: »epur si muove« Bár hiszem. Nemzetek sorsa nagy vágásokban mozog. Az én nézeteim várhatnak az alkalomra, melyet nem ember terem, de melyet meghoz a történelem kérlelhetetlen logikája, ha időközben a nemzet önmagát meg nem gyilkolja. Ezt csak a nemzet maga teheti, más senki és semmi. Nemzet csak öngyilkossággal halhat meg.”²¹¹ Sajnos olyan éveket, évtizedeket kell megélnie, amikor a nemzeti öngyilkosságnak számos szimptómája jut el a turini magányba. Nyolcvanadik születésnapjára érkezett üdvözletekre válaszolva írja, hogy a hazulról jövő hírekben nem talál semmi megnyugtatót. Jelentik, hogy a nemzeti függetlenség feladása következtében a magyarság sorsa nagyhatalmi kombinációk eszközévé vált, s a magyarság nem leli a „megelégedést” a „létező állapotban”. Ő még mindig bizakodik, s ez alkalommal ismét a történelem logikájába helyezi reményeit. A fordulat esélyeit latolgatva attól sem fél, ha véleményét kedvezőtlenül fogadják: „...az okszerű történelmi holnapnak napja még a láthatár alatt van ugyan, de képe már a párákörben látható... Ezt lehet lehurrogatni, de a hurrogatás nem állítja le a történelem logikáját... Ítéletem felett a jövő fog dönten. S én annál biztosabban hivatkozom a történelem logikájára, mert annyit tudok, hogy nem lehet magyar ember, még a hurrogatók, még az opportunizmus álbölcsességének követői közt sem lehet, aki szívének rejtekében nem osztoznék vágyaimban, érzelmeimben.”²¹²

A lokálpatrióta elfogultságával idézem azokat a sorokat, melyeket szülőföldem, Maros-Torda vármegye törvényhatósági bizottsága megemlékezésére válaszolt 1883-ban, mivel ez alkalommal is a történelem logikájára hivatkozik: „Könyv, hagyomány csak doctrinát adhat, tapasztalást nem”. A XIX. század bő alkalmat adott a magyarságnak - írja -, hogy közéleti tapasztalatokat szerezzen. 1848-ban a magyarság üstökén ragadta a történelmet. „Tanulság van ebben, melyet nem kellene elfelejteni. Csak arra vágyni, amihez a nemzetnek elvitázhatalan joga, amire történelmi rendeltetése van, de hinni, rendületlenül hinni a jog diadalában és számot vetve a történelmi fejlődés természetes törvényeivel, ébrentartani a rendeltetés betöltésének elhatározott akaratát. Az alkalmat meghozza a történelem elutasíthatatlan logikája, de csak azon nemzet számára hozza meg, amely fenntartotta keblében az elhatározott akaratot az alkalomnak hasznát venni... Mondhatlanul kedves, de éppen nem váratlan előttem Maros-Torda megyének azon nyilatkozata, hogy sokan szeretnének tanúi lenni e boldogságnak a hazában, nem váratlan, mert ha az idők vihara sok mindenféle részletnek elfújta is agyamból emlékezetét, azt nem feledtem el, hogy a hajdani Marosköz, mely a maga százhuszonhét községével e derék megye kétszáznyolc községének három-ötöd részét képezi, közel hatezer bátor rendes harcost adott volt a magyar haza megtámadott állami függetlenségének védelmére, és adta különösen a 12. és 87-ik honvéddzászlóaljokat, melyeknek emlékezetét annyi dicsősége fényköre veszi körül.”²¹³

Halála előtt néhány héttel papírra vetett feljegyzéseiben is szerepel „a történelem logikája” kifejezés. Azt írja, hogy „aspirációit” az „isten ujjának a történelem logikájában nyilatkozó törvénykönyvéből olvassa”.²¹⁴ Bibliai metaforát használva csodálatosan szép hasonlatosságot fedez fel a történelmi cselekedet létrejötté és a népdal születése között: „...azon igék, melyek 1848-ban testté váltak, oly formán termettek mint a magyar népdalok, melyek százezrek ajkán szólnak meg, anélkül hogy tudnánk, ki a szerzőjük. A 48-iki átalakulás egy építmény,

²¹¹ I. m. VIII. Szerk. Kossuth Ferenc. Bp. 1900. 512.

²¹² I. m. IX. 524-525.

²¹³ I. m. X. Szerk. Kossuth Ferenc. Bp. 1904. 108-110.

²¹⁴ Kossuth Lajos üzenetei. Szerk. Szabad György. Bp. 1994. 290.

melyen az emberiség társadalmi progressiójának egész Európát bevilágított napfénye mellett emberöltők dolgoztak; voltak, akik követ fejtettek, voltak, akik meszet, homokot hordottak, voltak, akik egy-egy boltozatban helybe ütötték a zárkövet, de mind csak munkások voltak, az építőmester a történelemnek amaz örök törvénye volt, mely így szól: »ilyen ok, ilyen okozat«.²¹⁵

²¹⁵ Kossuth Lajos: Iratai, X. 102.